

“Допомога” тим, хто голодував: міфи та реалії

Критична ситуація, в якій опинилася більшість сільського населення Дніпропетровщини та Зароріжчини взимку 1933 р., здавалося, мала спонукати владу усіх рівнів до рішучих дій щодо організації допомоги голодуючим. Однак, як свідчать документи, обласне партійне керівництво продовжувало перебувати у полоні старого міфу про так зване “*підземне пшеничне місто*”, про “*прихований мужиком хліб*”. Стимульована гнівними закликами Москви місцева влада й далі розкручувала маховик Голодомору. У листі до Й. Сталіна від 4 лютого 1933 р. М. Хатаєвич, доповідаючи про випадки голодування і смертей від голоду в регіоні, цинічно заявляв: “*Я менш за все від цих фактів впадаю у розпач. За наявності великої кількості розкраденого хліба у одних, по області зараз вже є і буде велика його нестача у інших, які менше накрали, або у яких не змогли відібрати накрадене*”.

Мабуть, саме цим “пасажем” була вмотивована поява вже через декілька днів, 10 лютого 1933 р., постанови бюро Дніпропетровського обкому КП(б)У, яка зобов’язувала райкоми і райвиконками “*знайти в колгоспах і в районі необхідну кількість хліба, щоб нагодувати тих колгоспників, які справді залишились без хліба*”. Вирішувати цю проблему рекомендувалося наступним чином: ті, хто голодував, самі повинні були виявляти прихований селянами хліб, за що їм мали відраховувати 10–15% вилученого зерна. При цьому місцевих керівників попередили, щоб вони не покладали надмірних надій та спо-

дівань на продовольчу допомогу й не підтримували серед колгоспників споживацькі настрої. А всі заяви про випадки голодування доручалося перевіряти органам ДПУ.

Оскільки чергові обшуки, проведені по селах Дніпропетровщини та Запоріжчини, аж ніяк не могли дати бажаного результату, тобто хліба, а масовий Голодомор сільського населення поставив під загрозу зриву весняну посівну кампанію, центр просто змушений був відреагувати. Станом на 20 лютого 1933 р., області було виділено 200 тис. пудів продовольчої допомоги і 1 млн. пудів продовольчої позики. Але призначалося все це лише робітникам радгоспів, МТС, МТМ, партійному і колгоспному активу на період посівної кампанії. За словами М. Хатаєвича, розмір цієї допомоги становив в середньому 2 пуди на колгоспний двір. Абсолютну більшість селян залишили без допомоги. Вони й далі були приречені конати з голоду. Проте й виділений хліб передавати за призначенням місцеві партійні чиновники не поспішали, намагаючись використати частину продовольства пізніше, під час прополювальних робіт. Внаслідок цього, за інформацією обкому КП(б)У, до 12 березня з виділеної проддопомоги витратили лише 45%, а з продпозики – 70%. Обласне керівництво звітувало, що ресурси використовує економно, бо інакше, виходячи з реально виявлених потреб у продовольстві, від цієї допомоги *“дуже швидко нічого б не залишилося”*. Тоді ж М. Хатаєвич звернувся з проханням надати додатково продовольчу й фуражну позику 300–400 тис. пудів магара (кормова культура), який знаходився на території області на пунктах Заготзерна і у державному сортофонді. Показово, що магаром збиралися годувати як людей (організувати громадське харчування), так і худобу – коней.

Харків прохання М. Хатаєвича задовольнив. 15 березня 1933 р. С. Косіор у доповідній записці до ЦК КП(б)У повідомляв: Дніпропетровська і Одеська області отримали най-

більшу допомогу (перша 1 млн. 400 тис. пудів хліба разом з магаром), й тому *“найкраще забезпечені ресурсами”*. Однак у цій *“забезпеченій ресурсами”* області продовжували масово гинути від голоду люди, множилися випадки людоїдства і трупоїдства.

Ймовірно, це не змогло залишити поза увагою і центральне керівництво. В усякому разі, на 21 квітня 1933 р. розмір продовольчої позики Дніпропетровщині зріс і становив 16 380 т (колгоспам було виділено 17 585 т), а фуражної – 15 725 т (колгоспам – 16 160, 8 т). Надбавка була зроблена в основному за рахунок хліба, заготовленого у лютому того ж року й переданого у розпорядження області. Парадоксально, але факт: регіон голодував, отримував продовольчу допомогу і, попри це, продовжував хлібозаготівлі!

Вражає і інший факт: держава постраждалим від голоду селянам Дніпропетровщини та Запоріжчини не допомогала, а лише надавала продпозики! Це підтверджує, зокрема, виступ М. Хатаєвича на пленумі обкому КП(б)У 25 травня 1933 р., в якому він заявив, що область повинна повернути державі у поточному році *“понад 10 млн. пудів насінневої, продовольчої і фуражної позики, яку держава надала колгоспам”*. При цьому перший секретар наголосив, що *“позику разом з виконанням плану хлібоздачі 1933/34 р. треба повернути цілком. Ніяких балачок, ніякого заїкання про те, щоб добитися відтермінування часу повернення позики бути не може. Хлібоздача й повернення позики мають проходити одночасно”*.

Мізерна частина тих, хто голодував, отримала, крім продовольчої, ще й медичну допомогу. У Дніпропетровську був створений спецстаціонар аж на 50 ліжок. На великих вузлових станціях відкрили стаціонари-приймальники на 5–8 ліжок кожен для ізоляції хворих бездомних і безпритульних, яких підбирали на станціях. До районів, які перебували в найбільш тяжкому становищі, додатково були направлені лікарі та медсестри.

Та в цілому розміри допомоги не відповідали масштабам голоду, що охопив усі 45 районів області. Так, голодуючі сім'ї Копаніської сільради Васильківського району одержали лише по 5 кг борошна, 10 кг картоплі і 10 кг овочів на їдця. Сама ж допомога була одноразовою і не залежала від вироблених колгоспником трудоднів.

У квітні 1933 р. колгоспники, які працювали в полі, отримували на трудодень в середньому 400 г борошна. Типовий приклад: за директивою Мелітопольського райвиконкому і райкому КП(б)У при розподілі продпозики для трактористів встановлювалися найвищі норми – від 400 до 800 г печеного хліба на добу і 200–300 г за трудодень, для інших же колгоспників залежно від місця роботи – 150–500 г борошна на трудодень. Будь-які додаткові види продовольчої допомоги суворо заборонялися.

Слід, однак, враховувати, що отримане борошно колгоспники, як правило, залишали дома, для родини, а самі намагалися вижити за рахунок громадського харчування. Є підстави припустити, що це було однією з причин зростання смертності серед чоловіків. Для порівняння: в блокадному Ленінграді у найскладніший період (листопад 1941 р.) норма споживання для робітників становила 250 г хліба (не борошна), але водночас по 125 г отримували службовці, діти, ті, хто не працював. Наприкінці грудня ці норми були збільшені вдвічі.

До того ж на Дніпропетровщині та на Запоріжчині, як підтверджують численні документи, нерідко виділена допомога не доходила за призначенням. Зловживання полягали в тому, що рядові колгоспники одержували на свої трудодні в кілька разів менше, ніж адміністративний апарат. У комуні ім. Сталіна (с. Межиріч) Павлоградського району, приміром, завгосп та його донька отримали за квітень 101 кілограм зерна, а колгоспники, які працювали у полі, – по 8 кілограмів.

Про особливий цинізм влади свідчить і той факт, що коли влітку 1933 р. визрів новий врожай, і голодні селяни почали зрізати колоски на ланах, з'явився наказ народного комісара юстиції та генерального прокурора УСРР (липень), за яким осіб, винних у подібних діях, мали притягати до кримінальної відповідальності шляхом позбавлення волі до 5 років з конфіскацією всього майна, або його частини. У разі ж крадіжки майна колгоспників та одноосібників (із змісту наказу видно, що крадіжки здебільшого відбувалися тоді, коли селяни працювали в полі, і найчастіше це було продовольство) злодіїв мали карати позбавленням волі до 8 років. Слідство по таких справах і розгляд їх у суді мали тривати не більше 3–5 днів.

Але якщо на подолання голоду ресурсів у влади чомусь не вистачало, то на те, щоб утаємничити його від іноземців, які приїздили в Україну у складі різних делегацій, індивідуально чи працювали на новобудовах і промислових підприємствах за контрактами, коштів не шкодували. Трагедія вимерлого с. Гаврилівка на Дніпропетровщині – наочний тому доказ. Коли про Голодомор у селі стало відомо за кордоном, і американські журналісти попросили дозвіл на поїздку до цього села, одержали вони його напрочуд легко, оскільки Гаврилівку спромоглися швидко “заселити” людьми з інших місцевостей. У книзі “Про що ми могли дізнатися”, виданій у 1934 р. в Нью-Йорку, Е. Шервуд писав: “Група іноземних візитерів дізналася про чутку, що в селі Гаврилівка всі люди, крім одного, мовляв, померли від голоду. Вони вирішили негайно перевірити, відвідали сільський ЗАГС, священника, місцеву раду, суддю, вчителя, селян ... Виявилось, що троє з 1100 мешканців померли від тифу, були вжиті заходи, щоб припинити епідемію, але не було смертей від голоду”.

Наслідки голодомору

Для Дніпропетровщини та Запоріжчини, як і в цілому для України, наслідки драматичних 1932–1933 рр. були жахливими. Перш за все, це загибель великої кількості людей – генофонду нації. На жаль, поки що точна цифра втрат населення краю за ті два роки не встановлена, насамперед, через багаторічне замовчування трагедії владою, а відтак, і цілком зрозумілу плутанину в статистиці.

До 1 грудня 1932 р. централізованого обліку жертв голодомору взагалі не велося. Лише в окремих сільських радах, селищах і містах ЗАГСів за власною ініціативою фіксували у спеціальних книгах кількість померлих у цей час, не завжди, правда, вказуючи причину смерті. У підсумку в них зареєстрували далеко не всі смертельні випадки. Тільки з аналізу віднайдених на сьогодні невеликої частини книг ЗАГСів вдалося ідентифікувати понад 65 тис. померлих від голоду мешканців області. Справжня ж цифра загиблих під час страхотливого Голодомору–Геноциду була набагато більшою. Зокрема, відсутні книги ЗАГСів по Апостолівському, Магдалинівському, Петриківському, Широківському, частково по Криничанському (в межах колишніх Божедарівського, Щорського) районах. Крім того, у випадках, коли подається у книгах статистика по сільраді, кількість померлих не завжди враховує всі населені пункти, які входили до її складу.

З грудня 1932 до середини квітня 1933 р. облік померлих в сільській місцевості вело ДПУ, але і його дані не можна

вважати повними, оскільки голод лютував близько восьми місяців у 1932 р., а в 1933 р. тривав по серпень включно, і не лише в селах, а й у містах.

Серйозні труднощі виникають при визначенні так званих “піків смертності”, тоді як у цілому по Україні дослідники достатньо точно характеризують ці хвилеподібні явища. Натомість і з того, що маємо по нашій області, добре видно істотну різницю між 1932 і 1933 рр. Так, наприклад, у с. Миколаївка Кам’янського району в 1932 р. померло 6 осіб, а в наступному – 94; у с. Посуньки Верхньодніпровського району показники смертності становили відповідно 35 і 113, у с. Вільні Хутори (тепер м. Вільногірськ) того ж району – 88 і 222.

За підрахунками Р. Конквеста, втрати сільського населення від голоду становили в Дніпропетровській області в середньому 20–25%, тобто 600–700 тис.

Слід зауважити, що значне скорочення сільського населення створило загрозливу ситуацію з організацією посівної кампанії 1933 р. Як зазначав у своєму листі до ЦК ВКП (б) і ЦК КП(б)У М. Хатаєвич, в багатьох колгоспах навантаження на одного працездатного досягало до 20 гектарів землі. У зв’язку з чим обком та облвиконком змушені були мобілізувати для проведення сівби 1200 осіб із міст. Цей крок обійшовся в 300 тис. крб. М. Хатаєвич виступив також з пропозицією організувати переселення в область приблизно 16 тис. селянських родин з інших регіонів країни, яке пропонував провести протягом квітня–червня, аби забезпечити село робочою силою на період жнив.

Вище політичне керівництво СРСР та УСРР прийняло цю пропозицію, і переселення таки відбулося. Лише наприкінці 1933 р., на Дніпропетровщину, за даними Всесоюзного переселенського комітету, із Росії прибуло 6679 родин. Проте спроба таким шляхом ліквідувати наслідки голоду виявилася малоефективною – майже половина переселенців повер-

нулася згодом назад. Тому, починаючи з 1933 р. для проведення сільськогосподарських кампаній доводилося вишукувати інші джерела поповнення робочої сили. Відтоді практика допомоги міста селу стає постійною, трансформувавшись з часом у систему глобального “шефства” державних підприємств, установ та організацій над колгоспами.

Різке зменшення внаслідок голоду чисельності сільського населення також призвело до посилення експлуатації тих, кому пощастило вижити. Ось як описував ситуацію, яка склалася в одному з колгоспів Покровського району, відповідальний інструктор Дніпропетровського обкому Стасюк: *“Основне ядро третьої бригади колгоспу “Центральний” – 10–12 осіб – вже більше місяця не мали жодного вихідного. Один колгоспник показав мені зовсім заплілі ноги, тому що протягом останнього місяця йому майже не доводилося роззуватися. Особливо тяжко без вихідних доводиться колгоспницям, бо крім праці в колгоспі на них очікує робота вдома... Таким чином, на їхню долю випадає подвійний тягар. Ці ж чесні колгоспники найбільше страждають і матеріально. Навіть ті, хто постійно на роботі, не відпрацьовують необхідних норм, а тому не мають потрібної кількості трудоднів. На цих же колгоспників припадає найбільше штрафів. Тому що вони весь час на виду, їх найлегше спіймати”*.

Іншим жахливим наслідком голоду була дитяча безпритульність. Тисячі дітей, які залишилися без батьків, рушили до міст у пошуках хліба. Як повідомляє в доповідній записці М. Хатаєвич, на Дніпропетровщині та на Запоріжчині безпритульні ховалися на заводських територіях, навіть біля доменних печей. Серед селян постійно циркулювали чутки про те, що у великих містах організовано вільний прийом дітей до дитячих установ, а це призводило до напливу дітей, передусім до Києва, Одеси, Харкова, Дніпропетровська та інших промислових центрів.

Нерідко самі батьки підкидали дітей до дитячих установ, вбачаючи у цьому єдину можливість врятувати своїх кровинок від голодної смерті. Свідок тих подій І. Семенін згадує, що у Кривому Розі батьки залишали своїх дітей біля міськради на вул. Леніна або дитбудинку на вул. Українській. В цілому, за даними Дніпропетровського облздороввідділу, у березні 1933 р. до дитячих будинків регіону щодня поступало чимало дітей, наприклад, у Мелітополі – 10–18, Запоріжжі – 10–12, Кривому Розі – 5–10. Крім того, по 16 підкинутих дітей потрапили до ясел у Нікополі та Олександрії, 26 – у П'ятихатках. Внаслідок цього навесні 1933 р. дитячі будинки Дніпропетровщини були переповнені: при нормі 250 дітей в них розміщували по 550. Всього ж на 1 квітня 1933 р. в області у дитячих будинках Наркомату освіти замість штатного контингенту у 3 677 перебувало 5 313 дітей, а у дитбудинках Наркомату охорони здоров'я замість 960 дітей – 250.

Натомість далеко не у всіх дітей, які потрапляли до дитячих установ, був шанс вижити: у переповнених дитбудинках не вистачало продуктів харчування, ліків, персоналу, лікарів для догляду за виснаженими дітьми. Так, С. Гайдай згадує, що у дитячому будинку с. Широке *“діти вимирали прямо групами. Щоб хоч якось підтримати вкрай змарнілих і схудлих дітей, їх випускали на подвір'я “пастись на зелених калачиках”.* Діти виїдали їх так, що залишалась на тому місці тільки гола земля”. За офіційною статистикою, смертність серед підкинутих дітей сягала 50% .

Концентрація великої кількості дітей в містах та на залізничних станціях створювала загрозу поширення епідемій, призводила до зростання кількості крадіжок, появи дитячої проституції. Тому 6 травня 1933 р. було прийнято постанову ЦК КП(б)У “Про боротьбу з дитячою безпритульністю”, де пропонувалися заходи для припинення подібної “міграції”. Серед них: організація при РНК УСРР Всеукраїнської, а при

облвиконкомах – місцевих комісій для боротьби з безпритульністю та створення харчувальних пунктів; притягнення до відповідальності батьків, які “навмисно” залишають дітей у містах, на залізничних станціях і т. ін. На травень–липень 1933 р. для утримання дітей у будинках наркоматів освіти та охорони здоров'я у централізованому порядку було виділено 4 млн. 150 тис. крб. (з них для Дніпропетровської області – 750 тис. крб.). Додамо, що раніше (на 26 квітня 1933 р.) для дитячих закладів з обласних ресурсів відпустили 212 т борошна, 40 т крупи, 39 т рижу, 5 т цукру.

1 червня 1933 р. було прийнято нову постанову ЦК КП(б)У, яка передбачала виділення упродовж місяця додаткової продовольчої допомоги дітям-сиротам в розмірі 90 тис. дитячих пайок, з яких 15 тис. припадало на Дніпропетровську область. Звичайне співставлення офіційної статистики (у квітні М. Хагаєвич повідомляв про збільшення чисельності дітей-сиріт у дитбудинках області на 2 тис., а на початку червня мова йшла вже про 15 тис. осіб) дозволяє зробити висновок про катастрофічні демографічні наслідки Голодомору.

І все ж розміри державної допомоги дітям явно не відповідали реальним потребам області. Той же М. Хагаєвич 7 квітня 1933 р. у своїй доповідній записці до Наркомздраву УСРР просив надати дотацію для розширення мережі дитячих будинків у розмірі 1 млн. 200 тис. крб., а також виділити додаткові фонди одягу, білизни, взуття.

Зрештою, як свідчать джерела, незважаючи на вказані та інші заходи, вирішити проблему дитячої безпритульності на Дніпропетровщині в той час не вдалося. Лише наприкінці 30-х рр., коли до її ліквідації підключилися органи НКВС з їхніми “специфічними”, нерідко злочинними методами (відстріл уночі спецзагонами “бродяжок” на потягах, утримання на голодному пайку в ізольованих дитячих містечках тощо), з безпритульністю було покінчено.

Післямова

Голодомор 1932–1933 рр. на Дніпропетровщині та на Запоріжчині був закономірним результатом сталінської антиукраїнської антиселянської політики. Це був страшний, нищівний удар по українському селу й селянству в цілому, так би мовити, “наука” за небажання вступати до колгоспів і працювати в них. А якщо називати речі своїми іменами, то це була своєрідна, але невимовно жорстока помста українським селянам з боку Кремля за відчайдушний спротив у здійсненні розбійницької колективізації та усіх елементів її карально-репресивного супроводу, які докорінно змінили характер і спосіб життя основної частини населення України. Вельми красномовними щодо цього є слова, які містяться в доповідній записці головного партштабу республіки до ВКП(б): *“Голод ще не навчив дуже багатьох колгоспників умуроуму”*.

Як бачимо, саме у такий блюзнірський спосіб сталінське керівництво вчило селян покірності, насаджуючи атмосферу страху, непевності, апатії. Схоже, якраз українське селянство (поряд з “гнилою інтелігенцією”) було чи не найдошкульнішим “збудником спокою й головного болю” для нової влади, блокуючи певним чином (у міру сил та можливостей, звісно) примусовий варіант соціальних експериментів в аграрному секторі економіки, а заодно й збереження імперських амбіцій Москви у новій державній конструкції під назвою “СРСР”. За слухним висловом В. Марочка, *“радянським можновладцям так чи інакше заважала самобутність українського села*

як основного носія і хранителя національної культури, ментальності, традицій, звичаїв, мови, моральних цінностей, як невичерпного джерела нашого національного духу та відродження”.

Настав час розповісти про все це масштабно, правдиво, без купюр, повернувши тим самим історичну пам'ять нинішнім поколінням українців. *“Ми повинні добре усвідомити, – зазначав недавно у книзі “Не підлягає забуттю” відомий дніпропетровський журналіст Ф. Сухоніс, – голодомор-геноцид 1932 – 1933 років – це наша національна Голгофа, котра завжди буде мірилом нашої здатності називатися нацією, цивілізованою спільнотою, зрештою, бути людьми”.*

Тим часом зроблені поки що перші, хоч і вагомі, кроки на шляху всебічного осягнення однієї з найпекельніших сторінок нашої радянської минувшини. Потрібні набагато потужніші, скоординованіші зусилля науковців, громадськості, владних інституцій як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях, потрібні свіжі, надійні методики обробки статистичної інформації щодо поіменного встановлення жертв Голодомору, потрібна, нарешті, відповідна національна програма, аби у найближчій перспективі максимально об'єктивно описати українське лихо початку 1930-х років, від спомину про яке й дотепер холодіють серця та душі мільйонів українців не тільки безпосередньо на теренах Батьківщини, а і усюди, де є наші співвітчизники. Власне, на такий кінцевий результат націлюють закон і укази Президента України щодо увічнення національної пам'яті про Голодомор-Геноцид 1932–1933 років.

Зміст

Переднє слово	3
Колективізація та розкуркулення	5
“Продовольчі труднощі” й доля врожаю 1932 р.....	18
Хлібозаготівлі під “акомпанемент” репресій	31
“Перекручення революційної законності”	43
Трагічний ужинок “генеральної лінії” партії на селі	48
“Допомога” тим, хто голодував: міфи та реалії	56
Наслідки Голодомору	63
Післямова	69

Що ще почитати

Веселова О. М., Марочко В. І., Мовчан О. М. Голодомори в Україні 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947: Злочини проти народу. – Київ; Нью-Йорк, 2000.

Голод 1932–1933 років в Україні: причини і наслідки. – Київ, 2003.

Конквест Роберт. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. – Київ, 2008.

Марочко Василь. Голодомор 1932–1933 рр. – Київ, 2007.

Український голокост 1932–1933. Свідчення тих, хто вижив / Упор. Ю. Мицик, А. Бойко, С. Таранець. – Київ, 2006. – Т. 3.

Книги видавничих проектів

“Про Україну з гонором і гумором” та “Геноцид українців”

поширюються в книгарнях, супермаркетах, а також через Українську пошту та Інтернет.

У разі замовлення через Українську пошту та Інтернет книги надсилаються замовнику накладною платнею за *видавничою ціною*

плюс послуги пошти (оплата здійснюється на пошті в момент отримання замовником бандеролі з книгами).

Замовлення на придбання книг гуртом і вроздріб від книгарень та приватних осіб приймаються за:

тел.: (04497) 61-350 (цілодобово)

8-067-656-21-49 (цілодобово)

(044) 279-45-09 (в робочі дні з 10.00 до 17.00)

Факс: (044) 279-45-09 (цілодобово)

E-mail: wbrekhunenko@ukr.net

Науково-популярне видання

Валентин Іваненко
Наталя Романець

**ГОЛОДОМОР 1932 – 1933 років
НА ДНІПРОПЕТРОВЩИНІ
ТА ЗАПОРОЖЧИНІ**

Літературний редактор
Юлій Шелест

Художній редактор
Георгій Сергєєв

Коректори
Оксана Шевченко та Наталя Кунець

Комп'ютерна верстка
Ірини Стариковської

Підписано до друку 10.12.2007. Формат 60x84 1/16. Папір офсетний № 1.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 3,8. Обл. вид. арк. 2,71.

Видавець: ПП Наталя Брехуненко

Дистрибуція: тел. (04497) 61-350, (044) 279-08-63;
факс (044) 279-45-09; моб. 80676562149; wbrekhunenko@ukr.net

Надруковано в ОП "Житомирська облдрукарня"
10014, Житомир, вул. Мала Бердичівська, 17.
Зам. 928.